HUDUDIY IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH LOYIHALARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISHDA “SMART HUDUD” INTELLEKTUAL MODELINING AHAMIYATI

Rajabova Oydin Nomoz qizi
O‘zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
70410802 – Loyiha boshqaruvi
(Project Management)
E-mail: rajabovaoydin05@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23672870

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish loyihalarini boshqarish samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy va raqamli mexanizmlari tadqiq etilgan. Toshkent shahrining 2025-yil yanvar–sentabr oylaridagi investitsiyaviy ko‘rsatkichlari tahlil qilinib, Yakkasaroy tumani misolida hududiy rivojlanishning institutsional xususiyatlari baholangan. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik, qiyosiy tahlil, ko‘p mezonli baholash va ssenariyli modellashtirish usullaridan foydalanilgan. Hududiy loyihalarni tanlash, ustuvorlashtirish, monitoring qilish va resurslarni taqsimlash jarayonlarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan “SMART HUDUD” intellektual boshqaruv modeli taklif etilgan. Modelning hisoblash imkoniyatlari shartli loyihalar asosida yoritilib, uni amaliyotga joriy etishning asosiy yo‘nalishlari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: hududiy rivojlanish, loyiha boshqaruvi, investitsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, raqamli boshqaruv, sun’iy intellekt, institutsional mexanizm, SMART HUDUD.

ABSTRACT

This article examines organizational, economic, and digital mechanisms for improving the management efficiency of regional socio-economic development projects. Investment indicators of Tashkent city for January–September 2025 are analyzed, with particular attention to the institutional characteristics of development in Yakkasaray district. Economic-statistical analysis, comparative analysis, multi-criteria evaluation, and scenario modeling methods are applied. The study proposes the “SMART HUDUD” intelligent management model to improve project selection, prioritization, monitoring, and resource allocation. The model's computational capabilities are illustrated through hypothetical project scenarios, and recommendations for its practical implementation are presented.

Keywords: regional development, project management, investment, economic efficiency, digital governance, artificial intelligence, institutional mechanisms, SMART HUDUD.

KIRISH

Hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash mamlakat iqtisodiy siyosatining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Hududiy iqtisodiy salohiyatdan oqilona foydalanish, investitsiyalarni samarali jalb etish, tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish va aholining turmush sifatini oshirish ko‘p jihatdan rivojlantirish loyihalarini boshqarish mexanizmlarining samaradorligiga bog‘liq. Shu sababli hududiy boshqaruv tizimida loyihalarni rejalashtirish, tanlash, moliyalashtirish va monitoring qilish jarayonlarini zamonaviy usullar asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga yo‘naltirilgan. Xususan, “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida iqtisodiy o‘sish, aholi farovonligi va samarali davlat boshqaruvini ta’minlash bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilangan [1]. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda hududiy loyihalarning faqat moliyaviy hajmini emas, balki ularning iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional natijadorligini ham kompleks baholash zarur.

Amaliyotda loyihalarni tanlash jarayonida investitsiya hajmi, moliyalashtirish imkoniyatlari va qisqa muddatli natijalarga ustuvor ahamiyat berilishi mumkin. Biroq bunday yondashuv loyihalarning uzoq muddatli ijtimoiy samarasi, infratuzilmaga ta’siri va hududlararo mutanosiblik kabi jihatlarni yetarlicha aks ettirmaydi. Bundan tashqari, turli tashkilotlarda shakllanadigan ma’lumotlarning yagona tahliliy tizimga birlashtirilmaganligi boshqaruv qarorlarining asoslanganligini cheklashi mumkin.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Toshkent shahri misolida hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish loyihalarini boshqarishning mavjud shart-sharoitlarini tahlil qilish hamda ko‘p mezonli baholash va raqamli texnologiyalarga asoslangan “SMART HUDUD” modelidan foydalanish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil, qiyoslash, umumlashtirish, ko‘p mezonli baholash va ssenariyli modellashtirish usullaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida hududiy iqtisodiyot, institutsional iqtisodiyot va loyiha boshqaruvi bo‘yicha ilmiy qarashlar o‘rganildi.

Gunnar Myrdalning kumulyativ sababiyat nazariyasi hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarning shakllanishini tushuntirishga yordam beradi [2]. Paul Krugmanning yangi iqtisodiy geografiya nazariyasi iqtisodiy faoliyatning muayyan hududlarda jamlanish sabablarini izohlaydi [3]. Douglass Northning institutsional yondashuvi esa iqtisodiy natijadorlikka rasmiy qoidalar, ma’muriy jarayonlar va tashkilotlararo munosabatlar ta’sirini o‘rganish imkonini beradi [4].

Empirik tahlil uchun Toshkent shahar statistika boshqarmasining 2025-yil yanvar–sentabr davriga oid asosiy kapitalga investitsiyalar ko‘rsatkichlaridan foydalanildi. Shahar va Yakkasaroy tumani bo‘yicha investitsiyalar hajmi, o‘sish sur’atlari hamda hududiy ulushlar qiyoslandi.

Vazn koeffitsiyentlarining yig‘indisi birga teng deb olinadi. Ushbu yondashuv iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va boshqa muhim mezonlarni yagona baholash tizimida birlashtirishga imkon beradi. Mezonlar tarkibi hamda ularning vazni loyiha xususiyatlariga muvofiq belgilanishi lozim.

NATIJALAR

Toshkent shahrining investitsiyaviy rivojlanishini tahlil qilish hududiy loyihalarni boshqarishda differensial yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Dissertatsiyada foydalanilgan rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yil yanvar–sentabr oylarida Toshkent shahrida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 71 849,6 mlrd so‘mni tashkil etgan. Mazkur ko‘rsatkichning o‘tgan yilning mos davriga nisbatan o‘sish sur’ati 107,3 foizga teng bo‘lgan [5].

Shu davrda Yakkasaroy tumanida asosiy kapitalga 4 503,3 mlrd so‘m investitsiya kiritilgan bo‘lib, bu shahar umumiy ko‘rsatkichining 6,27 foizini tashkil etgan. Tumandagi investitsiyalar o‘sish sur’ati 76,5 foiz bo‘lib, shahar ko‘rsatkichidan 30,8 foiz punktga past bo‘lgan.

1-jadval. Toshkent shahri va Yakkasaroy tumanining investitsiyaviy ko‘rsatkichlari, 2025-yil yanvar–sentabr

Ko‘rsatkich	Toshkent shahri	Yakkasaroy tumani
Asosiy kapitalga investitsiyalar, mlrd so‘m	71 849,6	4 503,3
Investitsiyalar o‘sish sur’ati, %	107,3	76,5
Shahar investitsiyalaridagi ulushi, %	100,0	6,27
O‘sish sur’atining 100 foizdan farqi, foiz punkt	+7,3	−23,5

Manba: Toshkent shahar statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Keltirilgan natijalar hududlar o‘rtasida investitsiyaviy faollik va o‘sish dinamikasi bo‘yicha sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq investitsiyalar o‘sish sur’atining pastligi boshqaruv samaradorligining yetarli emasligini bevosita isbotlamaydi. Ushbu ko‘rsatkichga yirik investitsiya loyihalarining amalga oshirilish bosqichlari, moliyalashtirishning davriy xususiyatlari va hududning iqtisodiy ixtisoslashuvi ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuning uchun hududiy loyihalarni baholashda investitsiya hajmi bilan birga yaratilgan ish o‘rinlari, xizmatlar sifati, infratuzilmaviy ta’minlanganlik, loyihalarning bajarilish muddati va uzoq muddatli iqtisodiy samarasini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Yakkasaroy tumani Davlat xizmatlari markazi faoliyati hududiy rivojlanishning institutsional shart-sharoitlarini o‘rganish nuqtayi nazaridan muhimdir. Davlat xizmatlarining qulayligi, ma’muriy jarayonlarning soddaligi, elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari va idoralararo axborot almashinuvi tadbirkorlik muhitiga ta’sir etishi mumkin. Shu bilan birga, Davlat xizmatlari markazi investitsiya loyihalarini bevosita boshqaruvchi organ emas. Uning faoliyati bilan investitsiya o‘sishi o‘rtasidagi sababiy bog‘liqlikni aniqlash uchun qo‘shimcha empirik ma’lumotlar talab etiladi.

Tadqiqotning asosiy natijalaridan biri hududiy loyihalarni boshqarishning “SMART HUDUD” intellektual modelini taklif etishdir. Mazkur model ma’lumotlarni yig‘ish va birlashtirish, loyihalarni ko‘p mezonli baholash, ustuvorlik darajasini aniqlash, prognozlash va monitoring jarayonlarini o‘zaro bog‘lashga qaratilgan.

Model doirasida loyihalarni baholash faqat ularning moliyaviy qiymati bilan cheklanmaydi. Iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy ahamiyat, institutsional shart-sharoitlar va amalga oshirish xavflari birgalikda ko‘rib chiqiladi. Bunday yondashuv cheklangan resurslar sharoitida muqobil loyihalarni taqqoslash uchun yagona tahliliy asos yaratadi.

Dissertatsiyada modelning hisoblash mexanizmi shartli loyihalar asosida sinovdan o‘tkazilgan. Jumladan, 80 shartli birlik budjet chegarasi doirasida B va C loyihalaridan tashkil topgan portfel tanlangan. Ushbu portfelning umumiy qiymati 55 shartli birlikni, kompleks baholar yig‘indisi esa 1,5375 ni tashkil etgan.

Mezonlar vaznining o‘zgarishiga sezgirlik tahlili ayrim loyihalarning reytingi baholash ustuvorliklariga bog‘liqligini ko‘rsatgan. Biroq dissertatsiyada ko‘rib chiqilgan uchta ssenariy doirasida B va C loyihalaridan iborat portfelning ustuvorligi saqlanib qolgan.

Modelni joriy etishning iqtisodiy samaradorligini baholashda sof joriy qiymat — NPV metodologiyasi qo‘llangan. Besh yillik shartli hisoblash davri va 12 foizlik diskont stavkasi asosida 132,57 mln so‘mlik musbat sof joriy qiymat olingan. Mazkur natija modelning real amaliyotda aynan shunday iqtisodiy samara berishini tasdiqlamaydi, balki tanlangan farazlar doirasidagi hisoblash natijasini ifodalaydi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari hududiy rivojlantirish loyihalarini boshqarishda iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy natijadorlikni o‘zaro uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. An’anaviy yondashuvda investitsiyalar hajmi

yoki o‘zlashtirilgan mablag‘lar miqdori asosiy baholash ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lsa, ko‘p mezonli yondashuv loyihalarning kengroq ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirini hisobga olish imkonini beradi.

OECDning hududga moslashtirilgan rivojlanish siyosati bo‘yicha yondashuvlari ham mahalliy iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional xususiyatlarni e’tiborga olish muhimligini ta’kidlaydi [6]. Shu nuqtayi nazardan, Toshkent shahrining barcha tumanlari uchun bir xil boshqaruv mezonlarini mexanik tarzda qo‘llash o‘rniga, umumiy baholash tamoyillarini saqlagan holda hududiy ehtiyojlarga mos indikatorlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

“SMART HUDUD” modelining ustunligi loyihalarni baholash, ustuvorlashtirish va monitoring qilish jarayonlarini yagona konseptual tizimga birlashtirishga intilishidadir. Biroq modelning haqiqiy samaradorligi ma’lumotlar sifati, mezonlarning asoslanganligi, algoritmlarning tushuntirilishi va mutaxassislar nazoratiga bog‘liq.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda prognoz natijalarini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilish mumkin emas. Modelning ishonchliligini aniqlash uchun uni real loyihalar ma’lumotlarida tekshirish, prognoz xatolarini baholash va natijalarni bazaviy statistik yondashuvlar bilan taqqoslash talab etiladi. Shuningdek, ma’lumotlar xavfsizligi, algoritmik xolislik va boshqaruv qarorlari uchun inson mas’uliyatini saqlash zarur.

XULOSA

Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish loyihalarini boshqarish samaradorligini oshirish iqtisodiy, moliyaviy, tashkiliy va institutsional mexanizmlarni o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab etadi. Toshkent shahri bo‘yicha o‘tkazilgan statistik tahlil investitsiyalarning hududlar kesimida turlicha taqsimlanganligini hamda o‘sish sur’atlarida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko‘rsatdi.

Tadqiqot natijasida hududiy loyihalarni kompleks baholash va ustuvorlashtirishga yo‘naltirilgan “SMART HUDUD” intellektual boshqaruv modeli taklif etildi. Model iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional mezonlarni birlashtirish, cheklangan budjet sharoitida loyiha portfelini shakllantirish hamda monitoring jarayonlarini takomillashtirish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Modelning shartli hisob-kitoblari uning konseptual imkoniyatlarini namoyish etdi. Kelgusida haqiqiy loyiha ma’lumotlari asosida empirik sinovlar o‘tkazish, baholash mezonlarini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorlikni tekshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Hududiy boshqaruvda raqamli axborot tizimlarini rivojlantirish, idoralararo ma’lumotlar almashinuvini kuchaytirish va loyihalarni tanlashda shaffof baholash mezonlarini joriy etish boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida: 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmon. — URL: https://lex.uz/uz/docs/-6600413.
2. Myrdal G. *Economic Theory and Under-developed Regions*. — London: Gerald Duckworth & Co., 1957.
3. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography // *Journal of Political Economy*. — 1991. — Vol. 99, No. 3. — P. 483–499. — DOI: 10.1086/261763.
4. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
5. Toshkent shahar statistika boshqarmasi. *Toshkent shahrining statistik axborotnomasi. Investitsiyalar va qurilish*. — Toshkent, 2025. — Yanvar–sentabr.

6. OECD. *Place-Based Policies for the Future*. — Paris: OECD Publishing, 2025. — DOI: 10.1787/e5ff6716-en.
7. Project Management Institute. *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide)*. — 7th ed. — Project Management Institute, 2021.
8. Saaty T. L. *The Analytic Hierarchy Process*. — New York: McGraw-Hill, 1980.
9. OECD. *Applying Evaluation Criteria Thoughtfully*. — Paris: OECD Publishing, 2021. — DOI: 10.1787/543e84ed-en.
10. Tabassi E. *Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0)*. — Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology, 2023. — DOI: 10.6028/NIST.AI.100-1.